

1989 Karl R. Popper

Filòsof, sociòleg i teòric de la ciència (Viena, 1902 – Londres, 1994)

La permanent reflexió del filòsof Karl R. Popper ha contribuït d'una manera decisiva a la definició de la filosofia de la ciència i de la cultura, a la teoria de la probabilitat i a la crítica de les ideologies, a partir sempre del seu gran al·legat a favor de la societat oberta i de la interacció entre la raó i la realitat.

Discurs pronunciat per Karl R. Popper, el dimecres 24 de maig de 1989, en la cerimònia del lliurament del Premi Internacional Catalunya I a. edició.

1989, President Pujol i Karl Popper

Senyor president, senyores i senyors:

És un gran honor i una gran experiència haver estat elegit la primera persona que rep el Premi Internacional Catalunya, un premi de creació recent que té una evident significació històrica i simbòlica per Catalunya. En aquests moments em trobo davant de tots vosaltres amb dues feines per fer. La primera és agrair a la Generalitat de Catalunya i a l'Institut Català d'Estudis Mediterranis, al seu president, als seus membres i a la resta de persones que hi ha tingut a veure, que m'hagin concedit el gran honor de considerar-me, a mi i el meu treball, digne d'elecció. L'feina de donar les gràcies és ben fàcil de fer, ja que, sentint-me efectivament molt agraït, se'm fa planer de dir moltes gràcies, gràcies per l'estimació del meu treball, gràcies per la vostra amabilitat i gràcies a tothom per la vostra generositat. I gràcies també per la feinada, l'esforç i el temps que heu esmerçat a preparar aquesta solemne cerimònia. També vull expressar la meva gratitud a tots els qui heu vingut aquí per participar en aquesta gran avinentesa. I, finalment, permeteu-me manifestar el meu agraïment al poble de Catalunya.

La segona feina, la d'adreçar-me a vosaltres, se'm fa força més difícil, perquè, evidentment, en una comunicació breu m'és impossible aconseguir res que sigui adequat per a correspondre-us tal com jo voldria. Quan preparava aquesta comunicació,

la meua falta de condicions em privava d'avançar, i vaig decidir que es fa molt difícil decidir-se per un tema. ¿Us hauria de parlar, potser, d'un tema abstracte, com la teoria del coneixement científic? O de la democràcia? ¿Però no és precisament de la democràcia que en sabeu més que no pas jo? Vaig pensar que probablement caldria que digués alguna cosa interessant sobre la mediterrània, per deferència al vostre Institut d'estudis Mediterranis; tanmateix, no sé res, o ben poca cosa, de la Mediterrània. Amb la imaginació, doncs, em veia aquí, un ancià de 87 anys i no gaire bon orador, dret davant vostre, davant els seus jutges inflexibles: poc o molt com Sòcrates davant els 501 severs jutges que el van condemnar a mort.

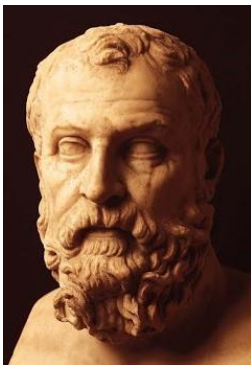
Quan vaig arribar a aquest punt de les meves reflexions, de sobte vaig saber quin havia de ser el tema de la comunicació: "El miracle d'Atenes i l'origen de la democràcia atenesa". Era apropiat parlar-ne perquè es tracta d'allò que es convertirà en el miracle de Grècia i, més endavant, en el miracle de la Mediterrània, de la civilització mediterrània. És un tema que combina el de la democràcia amb el de la civilització mediterrània i que m'ofereix la possibilitat de parlar-vos d'un assmpte al qual he fet una contribució que fins ara no havia desenvolupat completament.

Panorama del **Pnyx** (en *grec antic*, Πνύξ; *grec modern*, Πνύκx) és una colina rocosa situada en el centre d'Atenes, a curta distància a l'oest de l'*Acròpolis*, e integrada dintre del conjunt format per aquesta, l'*Areòrag*, l'*Agora Antiga*, la colina de les Ninfes (Ninfeon), la colina de Museu y la colina de *Filopappos*. En aquest lloc es reunia l'*Ekklesia* (assamblea del poble atenes) des de el *siqle VI a. C*

Un capítol poc conegut de la història mediterrània: El miracle d'Atenes, l'edició de llibres i l'origen de la democràcia

La nostra civilització, que és, essencialment, la civilització mediterrània, procedeix dels grecs. Aquesta civilització va néixer en el període comprès entre els segles VI i IV abans de Crist, i va néixer precisament a Atenes. El miracle d'Atenes és admirable. Assistim, en un període ben curt

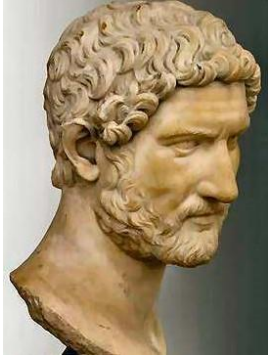
Soló (Σόλων) (aprox. entre 638 aC i 558 aC)

que comença amb Soló cap a l'any 600 aC, a una revolució pacífica. Soló va salvar la ciutat alliberant els explotats atenesos de la càrrega dels deutes i prohibint que cap ciutadà pogués caure en esclavitud per aquesta causa. Va ser aquesta la primera constitució mai elaborada per protegir la llibertat dels ciutadans, i no va ser mai oblidada, per més que la història d'Atenes demostrés, diàfanament, que la llibertat no és mai segura, sinó sempre amenaçada.

Soló no va ser únicament un gran estadista, sinó també el primer poeta atenes de qui tenim esment. Soló va exposar els seus propòsits en la seva poesia. Parlava de l'economia o "bon govern" i el definia com l'equilibri dels interessos en conflicte dels ciutadans. Era, sens dubte, la primera vegada –si més no a la regió mediterrània–, que s'elaborava una constitució amb un propòsit ètic i

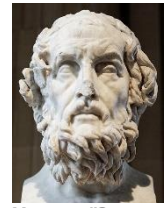
humanitari. I això que hi començava a funcionar era l'imperatiu ètic universalment vàlid que

Schopenhauer va sintetitzar en aquest enunciat: “Neminem lede imo omnes, quantum potes, juva!”; és a dir: “No facis mal a ningú, ans ajuda tothom tant com puguis.” Igualment com la revolució americana que es va esdevenir al cap de 2.500 anys, la revolució de Soló només es va preocupar de la llibertat dels ciutadans; l'esclavitud dels bàrbars comprats no hi va ser tinguda en compte.

Pisístrat -
Peisistratus, Πεισίστρατος-
(abans del 600-527 aC)

Després de Soló, la política d'Atenes va ser ben poc estable. Diverses famílies lluitaven pel poder i, després d'uns quants intents fracassats, Pisístrat, un parent de Soló, es va proclamar monarca o tirà d'Atenes. Tenia una gran fortuna que li venia d'unes mines de plata situades fora de l'Àtica, i en va fer servir una bona part per afavorir la cultura i per establir les reformes de Soló. Va instituir festivals, sobretot de teatre, i va ser qui va crear les representacions de tragèdies a Atenes. I, tal com sabem per Ciceró, va encomanar la redacció de les obres d'Homer, la *Iliada* i l'*Odissea*, que sembla que abans només existien com a tradició oral. Aquesta és la tesi principal de la meua comunicació: que això va ser una proesa de conseqüències del més llarg abast, un esdeveniment d'importància crucial en la història de la nostra civilització. Durant molts anys, fins i tot després d'haver escrit *La societat oberta* i els seus enemics, el miracle d'Atenes ha estat un problema que m'ha fascinat; m'acompanyava arreu i no em deixava de petjar. Què va fer que Atenes creés la nostra civilització? Què va menar Atenes a inventar l'art i la literatura, la tragèdia, la filosofia, la ciència i la democràcia en un període tan breu de temps?

Homer, Ὅμηρος
IX – VIII a.C

Tenia una resposta a aquest problema, una resposta indubtablement certa, però que em semblava insuficient. La resposta era: el xoc cultural. Quan dues o més cultures diferents entren en contacte, la col·lisió fa que la gent s'adoni que els seus comportaments i costums no són “naturals”, que no són els únics possibles, ni decretats pels déus, ni consubstancials amb la naturalesa humana. Això fa que es presenti un món de possibilitats noves, que s'obrin les finestres i penetri l'aire fresc. És una llei de caràcter sociològic que explica moltes coses i que va accomplir un paper molt important en la història de Grècia.

De fet, un dels temes principals de la *Iliada* d'Homer, i encara més de l'*Odissea*, és precisament el del xoc cultural que, evidentment, també és una qüestió central de les *Històries* d'Heròdot. La seva transcendència en la civilització grega és molt gran. Tanmateix, aquesta explicació no acabava de satisfer-me, i durant molt de temps vaig pensar d'abandonar-la. Vaig arribar a creure que un miracle com el d'Atenes no pot ser explicat. I encara menys pot explicar-lo la redacció de les obres d'Homer, tot i la gran influència que van assolir. De llibres, i fins i tot grans llibres, hom n'havia escrit abans i en altres indrets, i no havia succeït res de comparable al miracle d'Atenes.

Però un dia vaig rellegir l'*Apologia* de Sòcrates davant dels seus jutges, de Plató, l'obra filosòfica més bella que conec. I rellegant-ne un passatge molt controvertit, se'm va acudir una idea nova. Aquest passatge (26 D-E) suggereix que l'any 399 aC hi havia a Atenes un florent mercat de llibres; un mercat, en tot cas, en què hom venia habitualment llibres vells (com el d'Anaxàgores) i en què hom podia comprar-ne molt bé de preu. Èupolis, el gran mestre de la comèdia antiga, parla (en un fragment citat per Pòl·lux, *Onomasticon* IX, 47; cap. VII, 211) fins i tot força explícitament d'un mercat de llibres cinquanta anys abans. Però, com es va poder formar un

mercat com aquest? És prou clar: només després que Pisístrat va encomanar la redacció de les obres d'Homer.

Gradualment, se'm va anar fent evident la transcendència d'aquest fet, i la descripció va començar a progressar. Abans que les obres d'Homer tinguessin forma escrita, hi havia llibres, però no eren populars ni eren distribuïts lliurement en un mercat. Els llibres, si és que n'hi havia, eren una gran raresa, i no eren copiats ni distribuïts comercialment, sinó guardats (com el llibre escrit per Heràclit) en un lloc sagrat, sota custòdia de sacerdots. Tanmateix, sabem que Homer havia esdevingut popular a Atenes: tothom l'havia llegit i molts el sabien de cor. Homer es va convertir en el primer entreteniment públic conegut! Això es produïa sobretot a Atenes, segons ens n'assabenta Plató, que en la República es queixa d'aquest entreteniment tan perillós i en les Lleis es burla d'Esparta, on el nom d'Homer és gairebé desconegut, i de Creta, on no n'han sentit a parlar mai. Sens dubte, el gran èxit d'Homer a Atenes va provocar l'aparició del llibre comercial. Sabem que els llibres eren dictats a un grup d'esclaus il·lustrats que els escrivien sobre paper, i els fulls s'aplegaven en rotlles o "llibres".

Com va començar tot això? La hipòtesi més probable és que el mateix Pisístrat no sols edités Homer, sinó que també el fes copiar i distribuir. Per una estranya coincidència, vaig ensopegar un escrit que deia que la primera i molt considerable exportació de paper d'Egipte a Atenes es va produir en un any en què Pisístrat encara hi governava.

Per tal com Pisístrat havia tingut interès a organitzar recitacions públiques d'Homer, és molt plausible que emprenguéss la distribució dels llibres acabats d'editar i que la popularitat d'aquests llibres originés l'aparició d'altres editors.

Seguien reculls de poemes escrits per altres autors, i tragèdies i comèdies. Cap d'aquestes obres no havia estat escrita amb la intenció de publicar-la, però els llibres redactats amb aquest propòsit van aparèixer de seguida que l'edició es va convertir en pràctica establerta i el mercat de llibres (biblionia) de l'Àgora esdevingué una institució. Sospito que el primer llibre escrit amb la intenció de publicar-lo va ser la gran obra d'Anaxàgores De la natura. Sembla que l'obra d'Anaximandre no va ser editada mai, tot i que sembla que el Liceu en tenia un exemplar, o potser un resum, i que Apol·lodor en va trobar un exemplar –potser el mateix– en una biblioteca d'Atenes. Suggerixo, doncs, que la publicació de les obres d'Homer va ésser la primera que es va fer mai, si més no a la regió mediterrània. Aquest fet no sols va convertir Homer en la Bíblia (biblion) d'Atenes, sinó en el primer instrument d'educació, el primer abecedari, el primer sil·labari, la primera novel·la. I va convertir els atenesos en il·lustrats.

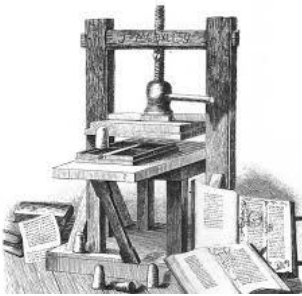
Que aquest fet va ser molt important perquè es produís la revolució democràtica atenesa –amb l'expulsió d'Atenes d'Hípies, el fill de Pisístrat, i la promulgació d'una constitució– ens ho demostra una de les institucions característiques de la democràcia creada uns cinquanta anys després de la primera publicació. Em refereixo a la institució de l'ostracisme. Aquesta institució implicava, d'una banda, que el ciutadà d'Atenes sabia escriure, ja que calia que escrivís sobre argila el nom del ciutadà que considerava perillosament popular o perillosament destacat. D'altra banda, la institució de l'ostracisme revela que els atenesos, si més no durant el primer segle posterior a l'expulsió del tirà Hípies, consideraven que el problema central de la seva democràcia era la prevenció de la tirania.

Aquesta idea esdevé més evident si ens adonem que la institució de l'ostracisme no considerava el desterrament un càstig. Quan era condemnat a l'ostracisme, el ciutadà conservava intacte

l'honor, igualment com els béns i els drets, excepte el d'estar-se a la seva ciutat. El ciutadà perdia aquest dret durant deu anys, al començament, i posteriorment durant cinc; tanmateix, podia ser invitat a tornar. En un cert sentit, l'ostracisme era un honor, en la mesura que reconeixia l'excel·lència d'un ciutadà. Certament, alguns dels líders més destacats van ser condemnats a l'ostracisme. Tenien, doncs, la idea següent: "No hi ha ningú insubstituïble, i encara que admirem el do de comandament, hem de ser capaços de viure sense cap dirigent en concret; si no, podria convertir-se'ns en amo, i la comesa principal de la nostra democràcia consisteix a evitar precisament això." Caldria subratllar que l'ostracisme no va durar gaire. El primer cas conegut és del 488 aC i l'últim, del 417 aC. Tots els casos van ser tràgics, a causa de la grandesa dels homes desterrats. Aquest període gairebé coincideix amb el de la creació de les obres més importants de la tragèdia atenesa, el període d'Èsquil, Sòfocles i d'Eurípides, que es va autoexiliar.

La hipòtesi que propugno, doncs, és que la primera obra publicada a Europa va ser la d'Homer i que aquest esdeveniment tan afortunat va desvetllar l'amor dels grecs envers aquest poeta i els seus herois, i va provocar la il·lustració popular i la democràcia atenesa. I encara em penso que va fer més. Homer ja era popular abans, certament, i durant un quant temps gairebé totes les pintures dels vasos no eren sinó il·lustracions de les seves obres, cosa que també succeïa en moltes escultures. Homer mateix era un pintor minuciós i realista amb paraules de moltes escenes vívides i captivadores, cosa que, segons l'observació d'Ernest Gombrich, incitava els pintors i escultors a emular-lo amb els seus mitjans d'expressió específics. Aquest desafiament encara es va accentuar quan es va divulgar el coneixement detallat dels textos homèrics. És innegable, doncs, la influència de la capacitat de llegir sobre les arts. És evident la influència dels temes homèrics sobre els tràgics atenesos; fins i tot quan se n'aparten, continuen preferint els que saben que resulten familiars a l'auditori. Puc afirmar, doncs, que la influència cultural del mercat de llibres va ser incalculable i que tots els elements del miracle d'Atenes en són deutors.

Però per coronar tots aquests arguments, podem fer una mena d'experiment històric. El gran invent que, com si diguéssim, ve repetir el de publicar llibres i posar-los a l'abast de molta gent va ser la impremta que Gutenberg va desenvolupar al cap de dos mil anys que Pisístrat ideés l'edició de llibres. És interessant fer notar que, encara que aquell invent es va produir al nord d'Europa, la majoria dels impressors formats en aquesta tècnica van endur-se-la cap al sud, a la Mediterrània, a Itàlia, on van acomplir un paper decisiu dins del gran moviment renovador anomenat el Renaixement, el qual incloïa nova erudició humanística i la nova ciència que, al capdavall, havien de transformar la nostra civilització.

Aquest moviment tenia un abast molt més ampli que el que jo he anomenat "el miracle d'Atenes". Primerament, era un moviment basat en l'edició d'un nombre molt més gran de llibres. El 1500, Aldius ja feia edicions de mil exemplars. És evident que l'aspecte prominent d'aquesta nova revolució és la magnitud de les edicions impreses. Però, d'altra banda, hi ha una sorprenent analogia, o similitud, entre allò que va començar a Atenes cap a l'any 500 a.C. i es va difondre arreu de la Mediterrània i això que s'esdevingué a Florència o Venècia devers l'any 1500. Els nous savis humanistes n'eren ben conscients: volien restaurar l'esperit d'Atenes i estaven orgullosos de saber fer-ho.

Igualment com Atenes i després la Magna Grècia -i especialment Alexandria, però sens dubte arreu de la Mediterrània-, l'especulació científica i, sobretot, cosmològica va assolir molta importància en aquests moviments. Els matemàtics del Renaixement, com Commandino, van

reeixir en l'intent de recuperar els descobriments perduts d'Euclides, Arquímedes, Apol·loni, Pappos i Ptolomeu, com també d'Aristarc, els quals van menar a la revolució de Copèrnic i a Galileu, Kepler, Newton i a Einstein.

Si la nostra civilització pot ser definida encertadament com la primera civilització científica és perquè procedeix de la Mediterrània i, a parer meu, de l'edició de llibres a Atenes i del mercat de llibres atenès.

En tota aquesta exposició he omès la contribució dels àrabs, que van dur a la Mediterrània el sistema de numeració de l'Índia. Això és molt important, però allò que van rebre quan van arribar a la Mediterrània ho és tant o encara més.

•	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
sifr	waahid	eeth-nayn	thalaatha	arba'a	khamisa	sitta	sab'a	thamaaneeya	tis'a

Senyores i senyors, he explicat breument una història ben coneguda -que tanmateix no ho seria sinó fos per una petita però em penso que significativa contribució: el paper decisiu que els llibres han acomplert des del començament mateix. La nostra civilització, efectivament, es base en el llibre: el sentit de la tradició i l'originalitat, la serietat i el sentit de la responsabilitat intel·lectual, el poder sense precedents de la imaginació i de la creativitat, la concepció de la llibertat i l'afany de preservar-la que la caracteritzen recolzen el nostre amor pels llibres. Tant de bo les modes efímeres, els mitjans de comunicació i la informàtica no malmetin ni tan sols aflueixin mai aquest lligam personal tan estret.

No voldria pas acabar amb llibres, tot i que siguin tant importants per la nostra civilització. És més important no oblidar que una civilització es compon d'homes i dones civilitzats, d'individus que volen viure una vida plena i civilitzada. Aquests és l'objectiu al qual els llibres i la nostra civilització han de contribuir, i crec que ja ho fan.

Gràcies per la vostra presència i la vostra atenció.

Discurs pronunciat per Karl R. Popper, el dimecres 24 de maig de 1989, en la cerimònia del lliurament del Premi Internacional Catalunya 1 a. edició.